

Yard. Doç. Dr. Canan Şenöz Ayata
İstanbul Üniversitesi
Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Geleneksel Metinden Sınırsız Metne Bilgi Teknolojilerinin Sunduğu Yeni Olanaklar

ABSTRACT

From Text to Hypertext The New Opportunities of Information Technologies

The use of the internet in 21th century is almost indispensable in our daily life. By means of internet and digital communication the meanings of text, autor and reader have changed. In accordance with these developments a new art of text, hypertext, has emerged. The aim of this article is to discuss the definition of hypertext on the base of textlinguistics and to compare the terms of "text" and "hypertext". Furthermore, the studies about hypertext in Germany and Turkey will also be explained in this context.

1. Giriş

İçinde yaşadığımız çağda internet kullanımı birçok kimse için neredeyse gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiştir. İnternetin ve elektronik iletişimin yaygınlaşmasıyla birlikte yazar, metin ve okur kavramları değişikliğe uğramıştır. Bununla bağlantılı olarak son yıllarda yeni bir metin kavramı, sınırsız metin¹, oldukça hızlı bir gelişim sergilemiştir. Böylece elektronik ortamda yayınlanan metinlerin özelliklerini incelemek önem kazanmıştır. Günümüzde internet ortamındaki hızlı erişimin, bir metinden diğerine tek tıklamayla geçişin neden olduğu -sınırsız metin- kavramını nasıl ortaya çıkardığı araştırılmaktadır.

¹ Bu çalışmada **Hypertext** kavramına karşılık olarak Türkçede kendi önerim olan **sınırsız metin** kavramını kullanıyorum. Çalışmamın 2. bölümünde niçin bu kavramı önerdiğimi gerekçeleriyle açıklayacağım.

Türkiye’de sınırsız metin, bilişim alanında yaygın bir biçimde incelenmesine karşın, dilbilim ve yazınbilim alanında bu konuyla ilgili araştırmalar henüz başlangıç aşamasındadır. Bu nedenle, bu yazıda metindilbilime dayalı olarak sınırsız metin kavramının tanımını tartışmayı, geleneksel metin kavramıyla sınırsız metin kavramını karşılaştırmayı amaçladım. Çalışmamın diğer bir amacı, Almanya ve Türkiye’de sınırsız metinle ilgili yapılmış çalışmaları örneklemek, Türkiye’deki dil ve yazın araştırmaları için sınırsız metin incelemesinin önemini ortaya koymaktır.

2. Tanım ve Kavram Tartışması

Sınırsız metin üzerine yapılmış birçok araştırmada, Vannevar Bush sınırsız metin düşüncesinin mimarı olarak gösterilmektedir (Gronwald 2001, Storrer 2000, Knorr 1999). Bush, 1945’de yayınlanan “**As we may think**” adlı makalesinde hızla büyüyen bilgi birikimiyle ortaya çıkan sorunları ele almıştır. Bu sorunları çözmek için insanın belleğini ve çağrışım kurma yeteneğini destekleyecek *Memex (Memory Expander)* adlı bir makine yapmayı tasarlamıştır. Her ne kadar tasarlanan makine, mikrofilm, fotoğraf vb. başka tekniklere dayansa bile bugünkü Hypertext sistemlerinin temel işlevlerini taşımayı amaçlamaktaydı. Bu makinenin, mikrofilmler aracılığıyla geniş bir kütüphaneyi içinde barındıracak kapasitede olması öngörülmekteydi. *Memex*, bilgilerin mikrofilmlere aktarılması ve belgelerin mekanik olarak birbirine bağlanması yoluyla istenilen sayfalardaki bilgilere ulaşmayı gerçekleştirebilecek bir biçimde tasarlanmıştır. Ancak, Bush tasarlamış olduğu bu sistemi uygulamaya geçirememiştir.

Vannevar Bush, sınırsız metin düşüncesinin temellerini atmış olsa da bu kavram ilk kez Ted Nilson tarafından 1965’te dünyayı kuşatacak olan belgeler ağı için kullanılmıştır. Ted Nilson bu kavramı kullandıktan 25 yıl sonra, 90’lı yıllarda dünya çapındaki ağla² ilgili yapılan araştırmalar çerçevesinde sınırsız metin tasarımı yeniden gündeme geldi. O zamana dek bu yeni yayın ve bildirişim biçimine ilişkin deneyler yürüten küçük projeler gerçekleştirildi. İnternetin hızla yayılması araştırmacıların sınırsız metin tasarımına daha fazla ilgi duymalarına neden oldu.

² Bu yazıda dünya çapındaki ağ kavramı, İngilizcedeki world wide web’e (www’ye) karşılık olarak kullanılmaktadır.

Her ne kadar sınırsız metinle ilgili ilk tasarım informatik içinde gerçekleştirilmiş olsa da daha sonraları metindilbilimsel bakış açıları bu tanımların içinde yer almıştır (Sager, 2000: 587). Günümüzde sınırsız metin kavramı bilişimciler, dilbilimciler ve yazınbilimciler tarafından tartışılmaktadır. Bu çalışma kapsamında metindilbilimcilerin sınırsız metin kavramına nasıl yaklaştıkları incelenecektir.

Sager'e (2000: 589) göre sınırsız metinler, bilgisayar ortamında gerçekleştirilen, çizgisel bir sıra izlemeyen yeni okuma ve yazma teknolojilerine bağlı olarak oluşturulmuş metinlerdir. Bu metinler, çizgisel olmamalarına karşın kendi içlerinde anlamsal açıdan tutarlılık sergilemektedirler. Metin, resim, ses ve filmin bir arada kullanılması nedeniyle multi medya özelliklerine sahip olan sınırsız metinler, bilgisayar ortamında gerçekleştirildikleri için karşılıklı etkileşime açık bir göstergeler bütünü oluştururlar. Bu göstergeler bütünü önceden oluşturulmuş bağlantılar ağı içinde yer alır. Okur, bu bağlantılar ağı içinde kendi seçimine göre bir okuma gerçekleştirir.

Storrer (2000: 236) sınırsız metin deyince, belli bir bildirişimsel amaç için üretilen, ortak bir konusal arka planı olan ve elektronik ortamda yer alan bir sınırsız metin sistemi tarafından yönetilen modüller kümesini anlamaktadır. Sınırsız metin, bilgi birimlerinin çizgisel olmayan bir biçimde düzenlendiği bir araç olmasına karşın, metnin işlevi ve konusu, farklı modüllerin anlaşılması için bağlamsal çerçeveyi oluşturan üst düzenleyicilerdir.

Bu tanımlar, şu önemli özellikleri içermektedir:

Sınırsız metinler, çizgisel olmayan metinlerdir. Bunun anlamı şudur: Sınırsız metni oluşturan kişi, verileri çeşitli modüllere ayırır. Bunları daha sonra linkler aracılığıyla birbirine ve diğer metinlere bağlar. Okur, geleneksel metinlerde metnin başlangıcından sonuna doğru ilerleyen çizgisel bir sıraya göre okumasını gerçekleştirmesine karşın, sınırsız metinde kendi ön bilgisi, tercihleri ve ilgisi doğrultusunda hangi modülü hangi sıraya göre okuyacağına kendisi karar verir. Böylece seçici bir okuma gerçekleştirir.

Sınırsız metinler, farklı gösterge sistemlerindeki verilerin değişik biçimlerde düzenlenmesine (metin, ses ve görüntünün birlikte kullanılması) ve bunların çeşitli duyu kanallarıyla iletilmesine olanak tanır. Bu nedenle multi medya özelliğine sahiptirler.

Bu metinler, bilgisayar ortamında gerçekleştirilirler. Okur bu sayede çeşitli modüller arasında kendi seçimine göre bir sıra izleyebilir. Metin, ses ve görüntünün birlikte kullanılması yine bilgisayar ortamında gerçekleşebilecek bir durumdur. Bütün bu etkenlerden dolayı, sınırsız metinler bilgisayar aracılığıyla üretildikleri gibi yine bilgisayar aracılığıyla okunması gereken metinlerdir.

Taşıdığı bu özelliklerden dolayı çalışmamın başından beri **sınırsız metin** sözcüğünü kullanıyorum. Bu sözcüğün yanı sıra, internetteki bilgisayar terimleri sözlüklerinde ve bilgi teknolojileriyle ilgili yazılarda *Hypertext* kavramının Türkçede hipermetin, yardımcı metin, hareketli metin, hipertekst biçiminde karşılandığı görülmektedir. Ancak gelişmiş bilgi teknolojileriyle üretilen bu yeni iletişim biçiminde, birbirlerine linklerle bağlanmış modüller arasında okurun kendi ilgi ve isteği doğrultusunda bir yol izlemesi, metinlerin modüller eklenerek veya çıkarılarak sürekli değişim içinde olması, müzik, resim, film gibi diğer iletişim araçlarıyla desteklenmesi nedeniyle Türkçede sınırsız metin kavramını kullanmak, kanımca uygun olacaktır.

Sınırsız metne özgü bu özellikler, metin kavramıyla ilgili önceden oluşturulmuş düşüncelerin sarsılmasına, yeni bildirişim biçiminin var olan metin tanımlarıyla açıklanıp açıklanamayacağı konusunda farklı görüşlere neden olmuştur. Örneğin, Sager (2000), sınırsız metin ile daha önceden geliştirilmiş metin tanımları arasında şöyle bir karşılaştırma yapmıştır: "Sınırsız metni oluşturan parça metinler anlamsal ve işlevsel birliği olan bütünlendir. Sınırsız metin, bu metin belgelerinin hiyerarşik bağlantılarla ve/veya gönderim yapılarıyla birbirine bağlanmasıyla oluşur. Metindilbilimsel açıdan bakıldığında bu metin tanımında yeni olan bir şey yoktur. Çünkü önceden var olan metin anlayışına göre de bir metin içinde alıntı yoluyla diğer metinlere gönderimde bulunulabilir ya da metinde yer alan önceki ve sonraki paragraflara gönderme yapılabilir" (Sager, 2000: 587). O halde Sager'e göre, metindilbilim içerisindeki metin anlayışları, sınırsız metni tanımlamaya uygundur.

Storrer'e (2000:243) göre sınırsız metni tanımlamak için metindilbilim içindeki işlevci metin anlayışından³ yola çıkmak yeterlidir. Çünkü işlevci metin anlayışında metni oluşturan birimlerin işlevleri önemlidir. İşlevci metin anlayışı, yapısalcı metin anlayışının aksine metni başı sonu belli olan, kendi içinde tamamlanmış bir bütün olarak görmez. Biçimci sınırlamalar getirmediği ve

³ Bu çalışmada işlevci metin anlayışı kavramının Almandaki karşılığı *funktionale Textauffassung* biçimindedir.

işleve önem verdiği için sınırsız metin kavramını tanımlamaya en uygun metin anlayışıdır (Storrer, 2000: 244). Storrer de Sager gibi sınırsız metinlerin anlamsal tutarlılığı olan birimler olduğunu düşünmekte, bununla birlikte işlevin de belirleyici rol oynadığını ifade etmektedir. Bu nedenle Storrer, işlevci metin anlayışıyla sınırsız metin kavramını tanımlamanın olanaklı olduğunu, metindilbilim içerisinde sınırsız metin kavramını tanımlamak için yeni bir metin anlayışına gereksinim olmadığını belirtmiştir.

Kretzenbacher (2003: 113) ise, Sager ve Storrer'den farklı olarak metindilbilim alanındaki tanımların sınırsız metne özgü özellikleri açıklamada yetersiz kaldığını düşünmektedir. Çünkü ona göre, günümüzde geçerli olan metin anlayışları sınırsız metnin multi medya özelliklerini içerecek biçimde genişletilmeli, esnek hale getirilmelidir.

Metindilbilim içerisindeki metin anlayışlarının sınırsız metni tanımlamaya uygun olup olmadığına yönelik farklı görüşlere bir de sınırsız metnin, (her ne kadar içinde metin sözcüğü geçse bile) metin olup olmadığı tartışmaları eklenmiştir.

3. Metin ve Sınırsız Metin Karşılaştırması

Metin ve sınırsız metin arasında karşılaştırma yapan bazı dilbilimcilere göre, başka metinler de elektronik olmanın dışında, sınırsız metinle çeşitli ortak özellikler sergilemektedir. Örneğin, Todesco (1998: 266) sözlükler içinde anlamsal açıdan bağlantılı olan birçok sözlük maddesinin birbirine gönderimde bulunduğunu ve bu nedenle sözlüklerin sınırsız metinlerdeki gibi çizgisel olmayan bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştir.

Bucher (1999: 10-12), gazete metinlerinin giderek sınırsız metne benzer özellikler içerdiğine dikkat çekmiştir. Çünkü günümüzde gazeteler okurun beklentisine göre seçici bir biçimde okunmaktadır. Seçici okumayı yönlendirmek için çeşitli başlıklar kullanılmaktadır. Gazetelerde metinle birlikte diğer öğeler, örneğin fotoğraflar, grafikler yer almaktadır. Bu açıdan gazeteler de multi medya özellikleri taşımaktadır. Bir gazete makalesi ara başlıklar, alıntılar, röportajlar gibi değişik modüllere ayrılmaktadır. Okur, bu modüller arasında kendi seçimine göre bir okuma gerçekleştirerek çizgisel olmayan bir sıra izleyebilir. Bucher'e göre gazete metinleri elektronik olma ölçütünün dışındaki diğer sınırsız metin ölçütlerini yerine getirmektedir. Bütün bu

örneklere karşın yaygın olan görüş, sınırsız metnin bilgisayara bağı elektronik metinler olduğı yönündedir (Gabriel, 1997: 56; Storrer, 1999: 35-37).

Metin ve sınırsız metin arasında benzerlikler olduğı gibi farklılıklar da vardır. Sınırsız metinler bilgisayar ortamında gerçekleştirildikleri, metnin yanı sıra ses, görüntü gibi diğere düzenekleri içerdikleri için mutlaka teknik donanımı gelişmiş bir bilgisayara ve internet bağlantısına gereksinim vardır.

Geleneksel metinleri anlayabilmek için çizgisel bir sırayı izlemek gerekir. Buna karşın sınırsız metin tasarımı, verilen içeriğın karmaşık bir biçimde düzenlenmesine olanak tanır. İçeriğın bu karmaşık düzenleniş biçimi, metni okuma aşamasında okura farklı metinsel birimler arasında yeni bağlantılar kurma olanağı tanır. Sınırsız metni nasıl okuyacağına, metinler arası bağlantıları nasıl kuracağına okur kendisi karar verir. Bu durum okurun konumuna yeni bir boyut kazandırmıştır. Böylece okur metnin kurgulanışında etkin bir rol oynamaya, metnin oluşumunda sorumluluk üstlenerek bir bakıma yazar konumuna geçmeye başlamıştır. Zaten sınırsız metnin en önemli özellikleri arasında okurun etkin bir rol üstlenmesi, metnin farklı okuma biçimlerine açık olması yer alır (Kretzenbacher, 2003). Bu nedenle Todesco (1998), sınırsız metni okura uyumlu bir metin biçimi olarak görmektedir. Çünkü ona göre okur, sınırsız metni kendi bilgi gereksinimine uygun gelecek bir biçimde kurgular. Geleneksel metinlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Sınırsız metinle birlikte okurun, yazar konumuna geçmesi elektronik ortamdaki yazınsal metinlerde de okurun konumunu etkilemiştir.

Sınırsız metin, geleneksel metinlerden farklı özellikler taşıdığı gibi, internette yayınlanan elektronik metinlerden de ayrılan yönere sahiptir. Elektronik metinler de dünya çapındaki ağa bağı metinlerdir, ancak gerekirse bunların basılı metinler olarak çıkışı alınabilir. Metinler basıldığında hiçbir bilgi ve değer kaybına uğramazlar. Sınırsız metinler için ise durum farklıdır. Bu metinler, dil aracılığıyla kurgulanmış olmakla birlikte ses, resim ve film gibi farklı iletişim biçimleri içerdiklerinden dolayı en iyi bilgisayar ortamında ve ekranda okunabilirler. Bu nedenle, sınırsız metinler basıldığında mutlaka bir değer kaybı söz konusu olur (Storrer, 2000: 230).

Buraya kadar bilgisayar ve internet aracılığıyla yayınlanan sınırsız metinlerin özelliklerini ve bu metinleri diğere metinlerden ayıran yönleri ele aldık, şimdi de kısaca Almanya ve Türkiye’de sınırsız metne ilişkin çalışmalara bakalım.

4. Almanya ve Türkiye’de Sınırsız Metne Yönelik İncelemeler

Sınırsız metin, son zamanlarda Almanya’da dilbilim ve yazın alanında yoğun bir biçimde incelenen bir konudur. Yeni kitle iletişim araçlarındaki dil kullanımıyla ilgili araştırmalar arasında sınırsız metni inceleyen çalışmalar da yer almaktadır. Ancak bu çalışmalar da belli sayıdadır. Bu konuda yapılan araştırmaların büyük bir bölümü metindilbilime dayalı olarak sınırsız metin kavramını açıklamaya, bu yeni metin türünün özelliklerini betimlemeye yöneliktir. Örneğin Angelika Storrer (2000), “Was ist “hyper” am Hypertext ?” adlı makalesinde sınırsız metin kavramını tanımlamış, bu yeni metin türüne özgü özellikleri açıklamıştır. Kretzenbacher (2003), bilimsel metinler bağlamında sınırsız metni incelemiş, metindilbilim içerisindeki metin anlayışlarının bu yeni metin türünü tanımlarken yeterli olup olmadığını tartışmıştır. Hess-Lüttich (1997) “Text, Intertext, Hypertext- Zur Theorie der Hypertextualität” başlıklı yazısında metin, metinlerarasılık ve sınırsız metin kavramlarını sorgulamıştır. Sager (1997/ 2000) de araştırmalarında sınırsız metnin metinlerarasılık ve etkileşimsellik özellikleriyle birlikte multi medya olma, elektronik ortamda yer alma gibi çeşitli önemli özelliklerini açıklamaya çalışmıştır.

Yukarıda örnek olarak adı anılan bu araştırmalar dışında Alman üniversitelerinde yapılan sınırsız metne yönelik bazı seminer çalışmaları, internette geniş bir okur kitlesinin erişimine sunulmuştur. Bu araştırmalara Erlangen Üniversitesi’nden Michael Knorr ile Mainz Üniversitesi’nden Andrea Gronwald’ın çalışmalarını örnek olarak gösterebiliriz. Knorr (1999), “Hypertext” başlıklı araştırmasında, sınırsız metni metindilbilime dayalı olarak incelemiştir. Gronwald (2001), Beaugrande ve Dressler’in geliştirmiş olduğu yedi metinsellik ölçütünü⁴ açıkladıktan sonra, var olan metin tanımlarıyla birlikte sınırsız metin tanımlarını ele almıştır. Gronwald araştırmasında ağırlıklı olarak sınırsız metin kavramının özellikleri ve türleri üzerinde durmuştur. Sınırsız metni inceleyen bu iki çalışma da sınırsız metin biçiminde hazırlanmış ve internette yayınlanmıştır.

⁴ Beaugrande ve Dressler (1981), bir dilsel yapının metin olup olmadığını belirlemek için yedi ölçüt saptamışlardır. Bu ölçütler sırasıyla şöyledir: Bağlılık (Kohäsion), bağdaşıklık (Kohärenz), amaca uygunluk (Intentionalität), kabul edilirlilik (Akzeptabilität), bilgilendiricilik (Informativität), duruma uygunluk (Situationalität), metinlerarasılık (Intertextualität). Bir dilsel yapının metin olabilmesi için bu yedi ölçütü birden yerine getirmesi gerekir.

Türkiye’de dilbilim ve yazınbilim alanlarında sınırsız metin, fazla araştırılmamış bir metin türüdür. Boğaziçi Üniversitesi’nde 23-26 Haziran 2003 tarihleri arasında düzenlenen uluslararası bir kongrede yabancı katılımcılar, sınırsız metinle ilgili bildirimler sunmuşlardır⁵. İstanbul Üniversitesi’nde 26-27 Şubat 2004 tarihlerinde yapılan Akşit Göktürk’ü Anma Toplantısı’nda Sema Bulutsuz, yazın alanında sınırsız metin konusunu inceleyen “Yazınsal Bellek” başlıklı bir bildiri sunmuştur.

Türkiye’de internette yayınlanmış çalışmalarda, örneğin bilim, bilgi teknolojisi⁶, eğitim ve araştırmalarda bilgisayar ağları⁷ gibi başlıklar taşıyan yazılarda sınırsız metinle ilgili bilgiler aktarılmaktadır. Bu çalışmalar da sınırsız metin biçiminde düzenlenmiş ve linklerle internetteki diğer metinlere bağlanmıştır.

5. Sonuç

Bu araştırmada yeni okuma ve yazma teknolojilerinin ışığında gelişen bir tür olan sınırsız metin kavramının tanımı, özellikleri üzerinde durulmuştur. Günümüzde dünyayı kuşatan internet ağında çok sayıda sınırsız metin yer almaktadır. Birçok bilimci çalışmalarını sınırsız metin biçiminde elektronik ortamda geniş bir okur kitlesinin erişimine açık konuma getirmiştir. O nedenle bu yeni iletişim biçimi gelişmiş ülkelerde dilbilim ve yazınbilim alanlarının inceleme nesnesini oluşturmaktadır.

Türkiye’de ise dil ve yazın alanında sınırsız metne yönelik incelemeler az sayıdadır. Geleceğin önemli bir iletişim aracı olacak sınırsız metinlerin incelenmesi, özelliklerinin betimlenmesi ülkemizde sınırsız metin üretiminin yaygınlaşmasına ve gelişimine hizmet edecektir. Kanımca, bilimsel çalışmalarımızı internette sınırsız metin türüne uygun biçimde yayımlayarak hem çağın gereklerini yakalayabilir hem de hızlı ve kolay erişimi

⁵ 23-26 Haziran 2003 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi tarafından düzenlenen “PALA İstanbul 2003 ‘Challenging the Boundries’ ” adlı uluslararası kongrede sınırsız metne ilişkin sunulan bildirimlere şunları örnek verebiliriz: Schweigert (2003): “Online or on paper: emotional gain or loss?”, Thomas (2003): “Capturing the present/ glimpsing the future: Digital storytelling”, Cronquist (2003): “The posthumanist body in the flesh: Hypertext, simulation and prosthetics”.

⁶ Ramazan Acun, internette yayınladığı “Bilim, Bilgi Teknolojisi ve Türkiye” başlıklı yazısında kısaca sınırsız metne değinmiştir.

⁷ Eğitim ve Araştırmada bilgisayar ağlarını inceleyen çalışmasında Mustafa Akgül, sınırsız metinden de söz etmiştir.

gerçekleştirebiliriz. Böylece sosyal bilimler alanında dünyayla daha hızlı bağlantı kurabilecek konuma gelebilir, kendi alanımızda sınırsız metin biçiminde kurguladığımız çalışmalarla Türkiye'nin bilimsel platformda daha iyi tanınmasına katkıda bulunabiliriz.

KAYNAKÇA

- Acun, Ramazan** (2004), "Bilim, Bilgi Teknolojisi ve Türkiye", <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/bilim.html>, 1.06.2004.
- Akgül, Mustafa** (2004), "Eğitim ve Araştırmada Bilgisayar Ağları", <http://bid.ankara.edu.tr/start/Internet/inet1.html>, 1.06.2004.
- Antos, Gerd/ Titz, Heike** (1997), *Die Zukunft der Textlinguistik*, Tübingen: Niemeyer.
- Bucher, Hans-Jürgen** (1999), "Die Zeitung als Hypertext", in: Hennig Lobin (hg.), *Text in digitalen Medium. Linguistische Aspekte von Textdesign, Texttechnologie und Hypertextengineering*, Opladen, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 9-32.
- Bulutsuz, Sema** (2004), "Yazınsal Bellek", *Akşit Göktürk'ü Anma Toplantısı*, İstanbul Üniversitesi, 26-27 Şubat 2004.
- Cronquist, Ulf** (2003), "The posthumanist body in the flesh: Hypertext, simulation and prosthetics". *PALA 2003 Istanbul, "Challenging the Boundries"*, 23-26 Haziran 2003.
- Gronwald, Andrea** (2001), *Textuelle Aspekte des Hypertextes*. Johannes Gutenberg Universität Mainz, FB 23 Institut für Allgemeine Sprach- und Kulturwissenschaft Seminar 'Softwarelokalisierung', <http://www.fask.uni-mainz.de/inst/iaspk/hausarbeit/hyper0.html>, 23.05.2003.
- Hess-Lüttich, Ernest** (1997), "Text, Intertext, Hypertext- Zur Theorie der Hypertextualität", in: Josef Klein / Ulla Fix (hg.), *Textbeziehungen*, Tübingen: Stauffenberg, s. 125-148.
- Knorr, Michael** (1999), "Hypertext". Friedrich Alexander Universität Erlangen-Nürnberg Institut für Germanistik Hauptseminar Textlinguistik Semiararbeit, <http://www.wcip.informatik.uni-erlangen.de/user/mlknorr/hypertext/>, 1.04.2003.
- Kretzenbacher, Heinz L.** (2003), "Wissenschaft als kreatives Milieu", in: Alois Wierlacher/ Andrea Bogner (hg.), *Handbuch interkulturelle Germanistik*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler, s. 107-115.
- Sager, Sven F.** (1997), "Intertextualität und die Interaktivität von Hypertexten", in: Josef Klein/ Ulla Fix (hg.), *Textbeziehungen*, Tübingen: Stauffenberg, S. 109-123.
- Sager, Sven F.** (2000), "Hypertext und Hypermedia", in: Gerd Antos/ Klaus Brinker / Wolfgang Heinemann / Sven F. Sager (hg.), *Text-und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung= Linguistics of text and conversation Band 1*, Berlin, New York: de Gruyter, s. 587-603.
- Schweigert, Carmen** (2003), "Online or on paper: emotional gain or loss?". *PALA 2003 Istanbul, "Challenging the Boundries"*, 23-26 Haziran 2003.

- Storrer, Angelika** (1999), "Kohärenz in Text und Hypertext", in: Hennig Lobin (hg.) *Text im digitalen Medium. Linguistische Aspekte von Textdesign, Texttechnologie und Hypertextengineering*, Opladen, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, s. 33-66.
- Storrer, Angelika** (2000), "Was ist "hyper" am Hypertext?", in: Werner Kallmeyer (hg.), *Sprache und neue Medien*, Berlin, New York: de Gruyter, s.223-249.
- Todesco, Rolf** (1998), "Effiziente Informationseinheiten im Hypertext", in: Angelika Storrer / Bettina Harriehausen (hg.), *Hypermedia für Lexikon und Grammatik*, Tübingen: Narr, s. 265-275.
- Thomas, Brown** (2003), "Capturing the present/ glimpsing the future: Digital storytelling". *PALA 2003 Istanbul*, "Challenging the Boundries", 23-26 Haziran 2003.